

VIGVÁRI GÁBOR¹

ÚJABB ELLENMOZGÁS? MEGÉRTHETŐ-E

A POPULIZMUS TÉRNYERÉSE

POLÁNYI SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL?²

ANOTHER COUNTER MOVEMENT?

CAN WE UNDERSTAND EMERGING POPULISM

USING POLÁNYI'S ANALYTICAL FRAMEWORK?

Tanulmányunk a nemzetközi rendszer átalakulásával foglalkozik, azt Polányi kettős mozgásának a nemzetközi politikai gazdaságtan három vizsgálati szintjére (rendszer szintje, nemzetállam szintje, ideák szintje) való kiterjesztésével mutatja be. A cél annak az ingamozgásnak a bemutatása, mely az önszabályozó piac és a Bretton Woodsi „beágyazott liberalizmus” között írható le. Bemutatjuk azt is, hogy a populisták napjainkban megfigyelhető növekvő népszerűsége a piacosító folyamatokkal szembeni ellenmozgásként értelmezhető.

Our paper examines the transformation of the international economic system. We examine the process of Polanyi's double movement on the three levels of analysis of the international political economy: systemic, domestic and cognitive. Our aim is to show that during the development of the international system a certain pendulum is present which swings between the idea of the self-regulating market and 'the embedded liberalism' of the Bretton Woods System. We will also show, that the increasing popularity of populist political parties might be also understood as a countermovement against forces of marketization.

ELŐSZÓ

Az alábbi írás alapjául szolgáló cikk immár több mint 10 éves. Legelső formájában még egyetemi hallgatóként írtam meg [Vigvári, 2004], majd különböző átdolgozott, illetve bővített verziókban a Budapesti Corvinus Egyetem alapításának 60. évfordulójára rendezett kiadványban [Vigvári, 2008], végül végső formájában doktori disszertációm egyik fejezeteként [Vigvári, 2012] is napvilágot látott.

¹ egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszék

² This project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No. 822682. Az írás az Európai Unió Horizon 2020 822682 számú kutatási és innovációs programjának támogatásával készült.

Ezután éveket töltött a számítógépek merevlemezeinek virtuális fiókjaiban, hogy mostanra ismét aktuális legyen, és kisebb átdolgozással, illetve új befejezéssel megjelenhessen a Simai Mihály akadémikus 90. születésnapjára kiadott kötetben.

1. BEVEZETÉS

„A modern társadalom dinamikáját egy évszázadon át kettős mozgás irányította: a piac folyamatosan terjeszkedett, ez azonban ellenmozgásba ütközött, amely meghatározott irányokban fékezte növekedését.” Így ír Polányi Károly először 1944-ben megjelent híres kötete, *A nagy átalakulás* 11. fejezetének elején [Polányi, 2004:175³]. Ez a híres „kettős mozgás” hipotézis, mely Polányi szerint az 1940-es éveket megelőző száz év gazdasági folyamatait jellemzi.

Esszénk célja annak bemutatása, miként érvényesül Polányi kettős mozgása a világgazdaság fejlődése során. Elemzésünk során azt igyekszünk bizonyítani, hogy ez a kettős mozgás egy ingamozgást jelent valójában, mely során a kettős mozgás első fajtája érvényesül a második világháború előtti évszázad során, illetve az 1970-es évektől napjainkig. A két korszak közötti időszak pedig a második „uralmát” jelenti. Mindez persze nem jelent kizárólagosságot, hiszen a definíció szerint is a két mozgásforma egyszerre van jelen a társadalomban. Azonban az egyes korszakokban megfigyelhető az egyes mozgástípusok uralma a másik felett.

A fenti állítás bizonyításához egy viszonylag új diszciplína, a nemzetközi politikai gazdaságtan (NPG) eszközeit alkalmazzuk. A nemzetközi politikai gazdaságtan a nemzetközi gazdasági rendszer változásának dinamikáját három különböző szinten vizsgálja, melyeket Kenneth Waltz, az IR tudományának egyik úttörőjének elképzeléséből merít [Cohen, 2008:120-121].

Az első szint a rendszer, a struktúra vizsgálata (systemic level). Amikor az NPG a rendszert vizsgálja, a rendszerben részt vevő országokra homo oeconomicusként tekint. Eszerint az államok a nemzetközi gazdasági rendszerben saját hasznuk, hatalmuk (gazdasági, politikai, katonai) maximálására törekednek.

A második elemzési szint az államok szintje. Ennek során az államon belüli struktúrák, első sorban a pártok és egyéb érdekcsoportok politikára és gazdaságra, így a nemzetközi politikára és gazdaságra való hatását kívánták elemezni (domestic level).

Végül következik a harmadik, legmélyebb szint, melyet az egyén szintjeként is definiálhatunk (cognitive level). A harmadik szintet vizsgáló iskola az úgynevezett konstruktivista irányzat. Ebben a felfogásban a normák, az eszmék, az értékek olyan független változókká válnak, amelyek az államok magatartását meghatározzák, és nem fordítva. Így az állam nem homo oeconomicus, hanem homo sociologicus, ami társadalmi szerepet játszik. „Az állam magatartását a normák alakítják, azonban az állam magatartásával ezeket a normákat befolyásolhatja, és maga is változtathatja.” [Kiss J., 2003:63]

Míndezek figyelembevételével a tanulmány felépítése a következő: történeti szálon haladva bemutatjuk az egyes elemzési szinteken végbemenő változásokat, kitérve különböző világgazdasági korszakok jellemzőire. Elemzésünket a hosszú 19. századdal kezdjük, majd ennek válsága, a Bretton Woodsban kialakított szabályrendszer, végül ennek összeomlása, az 1990-es évek és a kora 21. század felgyorsult globalizációja következik. Konklúzió helyett napjaink lehetséges ellenmozgásának bemutatása következik.

³ A teljes tanulmányban a mostantól csak oldalszámmal jelzett idézetek forrása Polányi [2004].

2. A HOSSZÚ 19. SZÁZAD

Polányi szerint a 19. században a gazdasági rendszer sajátos intézményi rendszerben működött. A meghatározó intézmények az önszabályozó piac, a liberális állam, a nemzetközi aranystandard, valamint a hatalmi egyensúlyi rendszer voltak [Polányi, 2004:25]. Az intézmények hierarchiába tagozódtak és segítették a nemzetközi rendszer fenntartását.

A fenti intézmények aszerint, hogy gazdasági vagy politikai, illetve nemzeti vagy nemzetközi-e az adott intézmény egy kis táblázatba írhatók fel (1. táblázat).

1. táblázat: A XIX. századi nemzetközi rendet működtető intézményrendszer Polányi [2004] alapján

	<i>Gazdasági</i>	<i>Politikai</i>
Nemzeti	Önszabályozó piac	Liberális állam
Nemzetközi	Aranystandard	Hatalmi egyensúly

Forrás: Polányi [2004:25] alapján a szerző munkája

A hierarchiában az önszabályozó piac található a csúcson. Polányi értelmezésében ez azt jelenti, hogy a hagyományos áru piacokon kívül az összes többi gazdasági tényező piacosítottá válik, forgalmuk piaci alapokra kerül. Polányi három fontos tényezőt emel ki ezek közül: a természeti erőforrásokat, a munkaerőt illetve a pénzpiacokat. Azért muszáj ezt az intézményt a hierarchia csúcsára helyezni, mivel Polányi szerint „[E]z volt az az újítás, amely létrehozott egy jellegzetes civilizációt” (25. oldal), illetve a kettős mozgás hipotézise Polányi azon állítására épül, miszerint „az önszabályozó piac eszméje jórészt merő utópia” (26. oldal)

A négyes intézményi keretből a második tehát az aranystandard, mely lehetővé teszi az egyes nemzeti piacok összekapcsolódását, globális önszabályozó piaccá válását. Pontosan ezért tartotta Polányi az aranystandardot a kor kulcsintézményének, és ezért írta róla, hogy annak összeomlása teljesítette be a hosszú 19. század összeomlását.

Szintén a piac működtetését szolgálja politikai síkon a be nem avatkozó liberális állam, azaz az „éjjeliőr állam” ideológiája. A békét pedig mindehhez a hatalmi egyensúlyra épülő nemzetközi rend szolgáltatta.

Mielőtt rátérnénk arra, hogyan és milyen eredménnyel zárult a fenti korszak, röviden érdemes áttekinteni, hogy mik voltak azok a mozgatórugók, melyek a hosszú 19. század gazdasági rendjének kialakulásához vezettek. Az elemzést a bevezetésben említett három szint elemzésével adjuk.

Haladjunk belülről kifelé és kezdjük a vizsgálatot a harmadik, az ideák szintjénél! A 19. századra az akkori világ centrumában meghatározóvá vált az úgynevezett „laissez-faire” gondolkodásmód fensőbbisége. Ahogy nagyhatású, Magyarországon sajnos kevésbé ismert esszéjében John Maynard Keynes írja: „A tizenkilencedik század eleje teremtette meg a csodálatos egységet, összehangolva Locke, Hume, Johnson és Burke konzervatív individualizmusát Rousseau, Paley, Bentham és Godwin szocializmusával és demokratikus egalitarianizmusával.” [Keynes, 2003:75] Feltehető a kérdés: mi volt az, ami ezt lehetővé tette? Keynes ezt is megválaszolja: „Mindenesetre ez a kor nagyon nehezen teremthette volna csak meg az ellentétek harmóniáját, ha nincsenek a *közgazdászok*, akik épp a megfelelő pillanatban léptek előtérbe. [...] A *közgazdászok* voltak azok, akik kellő tudományos alátámasztással támogatták meg az elképzelést. Képzeljük csak el,

hogy a természet törvényei úgy működnek, hogy szabad körülmények között a saját érdekeik megvalósítására törekvő felvilágosult egyének a közösség érdekeit is előmozdítják! Filozófiai nehézségeink megoldódtak – legalábbis a gyakorlatias ember számára, aki így a szabadság feltételeinek megteremtésére koncentrálnak. A filozófiai tan, miszerint a kormánzatnak nincs joga beavatkozni, és az isteni tan, miszerint nincs rá szükség, hogy beavatkozzon, kiegészül a tudományos bizonyítékkal, miszerint a beavatkozás nem célszerű.” (75-76. oldal, kiemelés az eredetiben). Tehát voltaképpen az első erő, ami elősegítette az önszabályozó piac felé történő mozgást, a „laissez-faire” ideológiájának általános térnyerése volt, különösen a kor centrumországainak (Anglia, Hollandia) polgárai körében.

Közvetlenül kapcsolódik az ideák szerepéhez az az elemzés, melyet Boltanski [2002] ad cikkében. A szerző a kapitalizmus szellemének fogalmát használja arra a mechanizmusra, „amely igazolja a kapitalizmus melletti elköteleződést, s amely kívánatossá teszi ezt az elköteleződést” [Boltanski 2002:418]. Boltanski három különböző szellemet különböztet meg a világgazdaság változásával párhuzamosan. Ezek közül az első releváns a hosszú 19. századra. Mi jellemzi a kapitalizmus szellemét korunkban? A szerző így írja ezt le: a korszakban „a vállalkozó polgár a domináns szereplő. Az ösztönzés dimenzióját a vállalkozó szellem nyújtja, a biztonságot pedig a polgári értékrend tisztelete. Végül az igazságosság főként a környékességéből és az egyéni segítségnyújtásból fakad”. [Boltanski, 2002:420] Mindez jól összeegyeztethető a „laissez-faire” ideológiával, az „éjjeliőr állam” modelljével, tipikusan jó leírást adva a korszak ideáiról.

Második szintünk az érdekcsoportok szintje. Maga Polányi is vizsgálja a társadalmi osztályok szerepét. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy szerinte „gyakrabban határozzák meg az osztályok sorsát a társadalom szükségletei, mint a társadalom sorsát az osztályok szükségletei” (200. oldal). Mi ugyanakkor – követve az NPG elemzési módszereit, valamint egyetértve Arrighi és Silver [2003] tanulmányával – nem vetnénk el ilyen hamar az osztályérdekek, egyáltalán különböző társadalmi csoportok érdekeinek vizsgálatát.

Amennyiben a 19. századot vizsgáljuk, az önszabályozó piac térnyerése felé való mozgásban egyértelműen kiemelt szerepet kap a Polányi által „haute-finance”-nak nevezett pénzarisztokrácia (33. oldal). Hatalma nemcsak az egyes államokon belül, hanem a nemzetközi rendszerben is kimagasló volt. Maga Polányi is hangsúlyozza ezt, mikor a 19. század százéves békéjének magyarázatát adja. Ahogy fogalmaz: „keresnünk kell valamilyen feltáratlan és hatalmas társadalmi mechanizmust, amely az új környezetben eljátszhatta azt a szerepet (ti. a hatalmi egyensúly és a béke fenntartójának a szerepét – a szerző megjegyzése). [...] Meggyőződésünk szerint ez a névtelen tényező az ún. *haute-finance*, a *pénzarisztokrácia* volt.” (kiemelés az eredetiben, 33. oldal) Találtunk tehát társadalmi érdekcsoportot is, mely a mozgást indukálja, és nem melleleg megvan politikai hatalma ahhoz, hogy ezt megtegye.

Végül, de nem utolsósorban az első elemzési szintet kell megvizsgálnunk. Polányi a nemzetközi rendszer struktúrájának vizsgálatokor elsősorban a hatalmi egyensúly fontosságát hangsúlyozza, mely az önszabályozó piac nemzetközi kiterjesztése irányába hatott. Ugyanakkor fontos kijelenteni: a globális önszabályozó piac felé való haladás valójában globálisan csak szűk két évtizeden keresztül érvényesült, az 1850-es és 60-as években [Rodrik, 1997; Arrighi–Silver, 2003]. Ezt azért fontos kijelentünk, mivel a későbbiek során az egyetlen ország, mely az önszabályozó piac globális intézményrendszerének teljes fenntartásában érdekelt volt, Nagy-Britannia.

Arrighi és Silver [2003] ezért úgy véli, és ezzel az NPG irodalmában nincsenek egyedül (lásd például Eichengreen [1989]), hogy a hosszú 19. század nemzetközi gazdasági rendjének fenntartásában Nagy-Britanniának, mint kora hegemon hatalmának kiemelt szerepe volt. Miből adódik

ez a kiemelt szerep, tehető fel a kérdés. Hogy ezt megválaszolhassuk, be kell mutatnunk azt az ellenmozgást, mely az önszabályozó piaccal szemben megindult, s melyet Polányi szükségszerűnek tart.

3. AZ ELLENMOZGÁS MEGINDULÁSA: ÚT BRETTON WOODS FELÉ

Az ellenmozgások bemutatásakor – az előző fejezet logikáját folytatva – az NPG elemzésének első szintjéről folytatjuk vizsgálódásunkat. Ebben fontos szerep jut az ellenmozgást vizsgálva a korábbi hatalmi egyensúly, valamint széleskörű gazdasági együttműködés felbomlásának. Ez nyilvánvalóan szembeötlő az első világháború kitörésével, azonban tovább folytatódik a két világháború közötti időszakban. A párizsi békeszerződések hibás voltára egy a szárnyait próbálgató közgazdász, John Maynard Keynes [2000] is rámutatott első jelentős művében, de Polányi is foglalkozik a kérdéssel. Nem kizárólag a békeszerződések rendkívül jelentős gazdasági terhei, illetve az egyenlőtlenre váló hatalmi pozíciók, hanem az egymástól végleg elszigetelődő, bezárkózó gazdaságok korszaka is ez, különösen a harmincas években. A globális önszabályozó piac kudarca az aranystandard rendszer 1930-as évekbeli végleges befagyasztásával válik nyilvánvalóvá.

Most lássuk a két másik elemzési szinten az önszabályozó piaccal szembeni ellenmozgásokat! Ami a második szintet illeti, az érdekcsoportok színpadán alapvetően két fontos osztályt érdemes kiemelni, melyek az ellenmozgásban jeleskedtek. Az egyik ilyen csoport új volt, mégpedig a színre lépő munkásmozgalom, melynek csoportjai eltérő harciassággal ugyan, de mind az önszabályozó piac, és annak különösen a munkaerő-piaci szegmensét támadták. A munkásosztály pártokba szerveződött és igen sok helyen hatalomra is került (például 1923-ban Nagy-Britanniában). Azonban a munkaerőpiac szabályozására már jóval korábban kísérletek történtek, gyakran a társadalom ellenállása miatt is.

Angliában valójában csak az 1800-as évek középső szakaszában beszélhetünk szinte korlátozás nélküli munkaerőpiacról. Az első intézkedések elsősorban a gyerekmunkát, valamint a munkaidőt és a munkafeltételeket szabályozták [Barr, 2004:2. fejezet]. Figyelemre méltó ugyanakkor a Bismarck nevéhez köthető német társadalombiztosítás kialakítása, mely egyértelműen az ottani elégedetlenség letörésére szolgált. Barr [2004] ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nehéz közvetlen kapcsolatot találni a munkásmozgalom, illetve a társadalmi osztályok nyomásgyakorló hatása, valamint a különböző jóléti intézkedések között. Ezt mutatja például, hogy az egyik legjelentősebb választójogi reform, 1867 után majd negyven évet kellett várni a jelentősebb jóléti intézkedésekre (1906).

A másik társadalmi osztály, mely alapvetően a „laissez-faire” ellen foglalt állást, a hagyományos földbirtokosok csoportja volt. Ők nyilvánvalóan földjáradékuk csökkenése miatt néztek rossz szemmel a kereskedelem liberalizálását. Az ő válaszuk természetesen nem valamilyen új rendszer létrehozása lett volna, hanem sokkal inkább a múltból merítették reformigényeiket (lásd például Gourevitch [1977] vagy Rogowski [1989] klasszikus történelmi elemzéseit). Látható, hogy két teljesen különböző csoportot találunk az ellenmozgás élén, eltérő érdekekkel. Bár az utóbbi csoport lehetőségei az ipar fejlődésével és a mezőgazdaság háttérbe szorulásával talán csökkenni látszottak, befolyásukat napjainkig megőrizték, természetesen már gyökeresen más szerkezetben.

Végül lássuk elemzésünk harmadik szintjét, az ideák világát. Egyfelől szólni kell természetesen a munkásmozgalomhoz kapcsolódóan megjelenő kritikai gazdasági elméletekről, különösen Marxról és a marxista elméletekről, melyek részben ennek az ellenmozgásnak az elméleti alapját

adták. Másodsorban beszélünk kell a gazdaságelméletben egy másik váltásról: a hagyományos klasszikus, majd neoklasszikus közgazdaságtan helyébe lassan a keynesi makroökonómia lép, legitimálva az állami beavatkozást a gazdaságba⁴ [Horvát–Király, 2000; Deane, 1997].

De megváltozik a kapitalizmus szelleme is. Boltanski [2002] már idézett művében röviden bemutatja a huszadik század harmincas éveitől előtérbe kerülő új legitimációs formát. A vállalkozó helyébe az alkalmazott lép. „A biztonságot olyan mechanizmusok szavatolják, mint a karrier, továbbá az, hogy a privát kapitalizmus a gondoskodó állam fejlődésével kapcsolódik össze. [...] A kapitalizmus második szelleme gyakran olyan igazolásokra hivatkozik, amelyek az állampolgári rend és az ipari rend közötti kompromisszumon nyugszanak.” [Boltanski, 2002:420]

Megjelenik tehát a harmincas évektől az az általános igény a társadalomban, hogy a foglalkoztatáson keresztül biztos jövedelemhez, magas fogyasztáshoz és életszínvonalhoz lehessen jutni. Mindebben kiemelt szerepet kap az állam. A korábbi minimális állami szerepvállalás átalakul, új célok jelennek meg. Azonban ahhoz, hogy ezeket a célokat az állam el tudja érni, egy, a korábbtól eltérő gazdasági rendet kellett létrehozni. Ez a gazdasági rend került megalkotásra Bretton Woodsban, és ebben teljesedett ki a kettős mozgás ellenmozgása, ért el az inga az egyik végelettől a másikba.

4. BRETTON WOODS ÉS A BEÁGYAZOTT LIBERALIZMUS KORA⁵

Polányi Károly 1944-ben írta meg *A nagy átalakulást*. A kötet írásakor nem láthatta, mi fog kialakulni a nagy gazdasági világválság, illetve a második világháború romjain. Polányi ezeket az eseményeket egyértelműen az önszabályozó piac kudarcából fakadó összeomlás rovására írta. 1944-ben Polányi úgy látta, hogy a megoldás „egy olyan szervezett hatalommal felruházott nemzetközi rend létrehozása lett volna, amely túllép a nemzeti szuverenitáson”. Azonban a két világháború közötti időszakot vizsgálva Polányi úgy látta, hogy egy „[I]lyen rendszerbe egyetlen európai ország sem ment volna bele, az Egyesült Államokról nem is beszélve” (47. oldal).

Polányi mégis félig tévedett. Az 1944-es Bretton Woods-i tárgyalásokon, majd az azt követő években létrehozott nemzetközi gazdasági rend részben korábbi példa nélküli nemzetközi szervezetek létrejöttén nyugodott. Létrejött a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD), Világbank, illetve 1947-ben megalakul az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). A nemzetközi monetáris rendszer stabilitása érdekében megalkották az aranydeviza-rendszert, melyben a Keynes által elképzelt nemzetközi tartalékvaluta helyett az amerikai dollár játszotta a főszerepet.

A Bretton Woods-i rendszer, bár egyrészt részben megvalósítja Polányi álmát a nemzetközi szabályozásra, mégis elsősorban az egyes részt vevő államok, különösen az Egyesült Államok szája íze szerint alakította a gazdaság irányítását. Egy olyan nemzetközi gazdasági rendszer való-

⁴ A gazdaságba való állami beavatkozás három fajtáját tudjuk megkülönböztetni az 1930-as években: egyrészt az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott New Deal-t, másrészt Adolf Hitler és Hjalmar Schacht Németországát, valamint a Szovjetunióban a NEP-et felváltó tervgazdaságot.

⁵ 1945-től fogva a nemzetközi rendszer bipolárisrá vált két egymástól merőben eltérő „világ” létrejöttével. Írásunkban mostantól fogva kizárólag a kapitalista, tehát az első világgal foglalkozunk, elemzésünk nem terjed ki a szocialista blokkra.

sult meg, mely kívülről liberálisnak látszik, mégis „belső” gazdasági érdekeket követett. Ezért nevezi a Bretton Woods-i nemzetközi gazdasági rend korszakát Ruggie [1982] a „beágyazott liberalizmus” korszakának.

Az előző fejezetben részben már bemutattuk, milyen hatások miatt alakult így a világgazdaság irányítása 1945-re, azonban a nemzetközi rendszer vizsgálata esetében az elemzést félbehagytuk. Arrighi és Silver [2003] cikkében bemutatja, hogy a második világháború utáni évtizedek esetében sem feledkezhetünk meg a nemzetközi rendszer struktúrájának vizsgálatáról. Írásukban azt próbálják igazolni, hogy a Bretton Woodsban megalkotott világgazdasági rendszer az amerikai hegemonia saját terméke. Azért sajátos, mivel hiába vált az USA hegemon szereplővé a nemzetközi rendszerben, mégis a 19. századi Nagy-Britanniától eltérő pozíciókkal rendelkezett, ami eltérő viselkedését is magyarázza.

A két ország teljesen eltérő világgazdasági pozíciókkal rendelkezett: Nagy-Britannia a 19. század második felében egy olyan, a világgazdaság irányában nyitott ország volt, mely erőteljesen függött külső partnereitől. Ezt a függést azonban azzal, hogy a világ egyik fő gazdasági elosztóhelyeként funkcionált, illetve azzal, hogy gyarmatbirodalma segítségével tompítani tudta a világgazdasági hatásokat, valamint katonai értelemben is a világvezető hatalma volt, ellensúlyozták. Ennek egyetlen korlátja a hatalmi egyensúlyi politika volt, melynek felborulása aztán világháborúba döntötte a világot.

Az Egyesült Államok ugyanakkor nem feltétlenül szorult az 1940-es években a világgazdaság többi szereplőjére. Kontinensnyi mérete, nagy mennyiségben rendelkezésre álló humán erőforrás készlete és természeti erőforrásai lehetővé tették (és talán teszik) számára a világgazdaságtól való elfordulást. Ahhoz, hogy a világgazdaságot a saját szájízének megfelelően tudja átrendezni, az USA-nak más és jobb eszközök álltak rendelkezésre, mint a brit mintájú piacnyitás⁶ [Arrighi–Silver, 2003:339].

Mik voltak ezek az eszközök? Az egyik a már említett méretbeli fölény, amely miatt a nemzetközi együttműködésben a többi állam magatartását saját szája íze szerint alakíthatta. Másrészt eszköze volt a külföldi közvetlen beruházás is. Az Egyesült Államokban alakultak ki az első, vertikálisan integrált nagy transznacionális vállalatok. Azt, hogy ez mennyire fontos is volt a nemzetközi gazdaság ellenőrzésére jól mutatja, hogy míg kereskedelmi korlátozások ellen az USA a korszakban nem lépett fel erőteljesen, addig a nagyvállalataival szembeni diszkriminációt erőteljesen szankcionálta [Arrighi–Silver, 2003:339-340]. Végül harmadik eszközként szintén jelen volt a katonai fölény, melyet azonban nem elsősorban a globális világgazdasági rend fenntartása érdekében állított csatasorba, sokkal inkább olyan két- és többoldalú kereskedelmi egyezmények megkötése érdekében, melyek számára kedvezőek voltak. Mindezek mellett azonban maga az USA egyáltalán nem jeleskedett saját gazdasági rendszere liberalizálásában, mely ellentéte volt a brit magatartásnak a 19. században.

A fentieket figyelembe véve a Bretton Woodsban kialakított nemzetközi gazdasági rend merőben különbözött a hosszú 19. századtól. Az alábbiakban megkíséreljük egy, a korábbi elemzéshez hasonló intézményi modelljét adni a korszaknak. Ezt a 2. táblázat segítségével tesszük.

⁶ A részletek fordításának forrása: <http://fordulat.net/pdf/1/arrighi-silver.pdf>

2. táblázat: Bretton Woods gazdasági rendjének intézményi jellemzői

	<i>Gazdasági</i>	<i>Politikai</i>
Nemzeti	Szabályozott piac	Jóléti állam
Nemzetközi	Beágyazott liberalizmus	Amerikai hegemonia

Forrás: a szerző saját munkája

A szabályozott piac, vagy más néven vegyes gazdaság az önszabályozó piacnál jóval jelentősebb állami szerepvállalást jelentett, a keynes-i elméleti alapú anticiklikus gazdaságpolitika segítségével. Az állami redisztribúció megerősödött, kiépültek a jóléti rendszerek. Nemzetközi szinten pedig elsősorban a tőkemozgások korlátozásában rejlett a különbség. Keynes ugyan az áruforgalmat is korlátozta volna, javaslata egy klíringunió volt, azonban ezt nem fogadták el [Williamson, 1994:7]. Fennmaradt viszont a munkaerő és a természeti erőforrások piaci alapú „adásvétele”, bár a munkaerőpiacon a jóléti államnak köszönhetően számos korlátozást vezettek be. A munkaerőnek az árupiacról való kivezetése szintén a vegyes gazdaságnak, ezen belül a jóléti államnak lett a feladata, azonban ez csak nagyon kevés esetben valósult meg [Esping-Andersen, 1991].

Nemzetközi szinten gazdasági szempontból a Bretton Woods-i intézmények között a beágyazott liberalizmus az összekötő kapocs. Ebben az együttműködési rendszerben lehetséges volt az önálló hazai gazdaságpolitika követésére, ellentétben a 19. század aranystandardjával. Végül mindezt a már elemzett amerikai hegemonia foglalta politikai keretbe.

A fent felvázolt rendszer azonban mindössze az 1970-es évek elejéig állt fenn, de erodálódása már korábban megkezdődött. Vajon mely mechanizmusok voltak azok, melyek a kettős mozgáson belül ismét az önszabályozó piac felé mutató erők megerősödésére hatottak? Erre keressük a választ a következő fejezetben.

5. A VISSZAFELÉ LENDÜLŐ INGA

Amikor az Egyesült Államok 1971-ben bejelentette, hogy felfüggeszti a dollár korlátlan aranyra válthatóságát, majd a többszörös leértékelések után az 1976-os jamaicai megállapodás az egyes valuták egymással szembeni irányított lebegtetését legalizálta, világos volt, hogy Bretton Woods intézményrendszere annak ellenére megszűnt tovább létezni, hogy a többi részintézményt nem szüntették meg. Noha számosan bizonyították (összefoglalva ezeket lásd például Blahó–Szentés [2004:168-169], illetve Gilpin [2003:9. fejezet]), hogy az aranydeviza-rendszer felbomlása az adott világgazdasági körülmények között szükségszerű volt, mégis érdemesebb ennél kicsit mélyebbre ásni az okokat kutatni.

Noha az 1970-es éveket kifejezetten válságévtizedként és ezzel együtt először a protekcionizmus és elzárkózás időszakaként értékelhetjük, egy évtizeddel később a liberalizációs hullám új erőre kapott, és megindult a nemzetközi gazdasági rend transzformációja a ma ismert formája felé. Az elemzést ismét a bevezetőben említett három szinttel folytatjuk.

A nemzetközi rendszer struktúráját vizsgálva azt láthatjuk, hogy a korábban rendkívül nagy fölényrel vezető Egyesült Államok nyomába több más, elsősorban gazdasági téren erős hatalom felzárkózott, elsősorban Japán, valamint Németország. Az USA a kihívásokra többféle módon reagált. Először úgy tett, ahogy általában a pozícióját elvesztő hegemon tesz: protekcionista,

piacvédő intézkedéseket hajtott végre [Gilpin, 2003:143]. Utána azonban más válaszokat is adott. Megkezdte a nemzetközi gazdasági rend átalakítását, és „kevesebb, mint tíz évvel azután, hogy Nixon elnök kijelentette »mi mindannyian keynesiánusok vagyunk«, az Egyesült Államok belefogott a liberális krédó újjáélesztésébe” [Arrighi–Silver, 2003:341].

Az aranydeviza-rendszer bukásával lehetővé vált, hogy az egyes kormányzatok ismét valutájuk árfolyamának le- és felértékelésével befolyásolják versenyképességüket, mellyel az USA – különösen a hetvenes évek során – élt is, így próbálva áthárítani a stagfláció okozta nehézségeket versenytársaira [Arrighi–Silver, 2003:342–345].

A gazdasági válság mellett társadalmi válság is érte az Egyesült Államokat a hetvenes években. A vietnámi háború, a nyomában keletkező társadalmi feszültségek szintén Amerika vezető hatalmának csökkenését jelezték. Az ezekre adott válaszok, az expanzív jóléti reformok – mint Johnson „Big Society” programja – szintén az aranydeviza-rendszer, és ezzel a beágyazott liberalizmus felszámolása irányába mutattak [Gilpin, 2003:238].

Ezek kapcsán az USA szerepváltást hajtott végre a nemzetközi gazdasági rendszerben. Mint korábban említettük, Amerika Bretton Woods idején korántsem volt olyan pénzügyi elosztó központ, mint amilyen Anglia volt a hosszú 19. század idején. Ennek megváltozását érte el az USA a 20. század nyolcvanas éveiben. Ehhez két dolognak kellett teljesülnie. Egyrészt megfelelő monetáris és költségvetési politikával el kellett érni azt, hogy az USA területére áramoljon a világ tőkeállományának nagy része. Másrészt el kellett érnie, hogy a világ többi országa ezt támogató gazdaságpolitikát folytasson [Arrighi–Silver, 2003:346].

Az előbbi cél a Reagan-adminisztráció által bevezetett új gazdaságpolitikával vált elérhetővé. A második cél Arrighi és Silver [2003] szerint részben az elsőből következik. A megszigorodó monetáris politika a korábban kedvező hiteleket felvett fejlődő országokat adósságválságba sodorta, majd ennek kezelése érdekében el kellett fogadniuk a Washingtoni Konszenzus gazdaságpolitikai csomagjait. Még ha nem is fogadjuk el a szerzőpáros érvelését abban a tekintetben, miszerint ez egy kész, ördögien kitervelt terv volt, az egyes események bekövetkezése tény. Ha azt semmiképpen sem látjuk bizonyítottnak, hogy az USA készakarva hajtotta végre a fent bemutatott váltást, mégis hegemon pozíciójának fenntartása az önszabályozó piac felé való elmozdulást eredményezett a világgazdasági rendszerben. Amerika viszont közben fenn tudta tartani saját maga viszonylag elszigetelt pozícióit.

A második elemzési szintünk a társadalmi érdekcsoportok vizsgálata. A múlt század hetvenes éveitől kezdődően változást érzünk a centrumországok gazdasági szerkezetében. Egyre csökken a mezőgazdaság és az ipar szerepe, miközben a szolgáltató szektorban egyre többen dolgoznak. Jól érzékelteti ezt a tény, hogy míg Nyugat-Európában az 1950-es években még a foglalkoztatottak 40 százaléka az iparban és 23 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, ez az arány az ezredfordulóra 28 és 3 százalékra csökkent [Berend, 2008:278].

Korábban láthattuk, hogy a két legszervezettebb társadalmi érdekcsoport az ipari munkások és a földtulajdonosok, tehát az agrárium volt. Ennek a két gazdasági ágának a szerepvesztésével együtt figyelhetjük meg azt a folyamatot, hogy egyre kevésbé képesek az itt jelenlévő érdekcsoportok, hogy saját érdekeiket artikulálják, ezzel a liberalizáció irányú mozgással szembemen-

jenek.⁷ Sőt, ahogyan Cerny és szerzőtársai bemutatják [Cerny et al., 2005], a fejlett világ középosztálya – és ebbe egyre inkább beletartoztak a kétkezi munkások is – egyre inkább elfordult a hagyományos jóléti államok gondolatától, a korábbi munkáspártok egyre inkább liberálisabb gazdaságpolitikát folytatnak (lásd a „harmadik út” programját [Giddens, 1999]). Mindezzel kialakul egy gazdaságpolitikai nagykoalíció, mely új, piacbarát szabályokat vezet be, a jóléti államból versenyző állam (competition state) válik.

Talán még érthetőbb azonban mindez, ha az elemzés legalsó szintjét vizsgáljuk. A közgazdasági elméletek körében az 1970-es évektől megfigyelhető monetarista, liberális fordulat is igen fontos annak megértésében, miért indult meg újra az inga a liberalizáció irányába. Azonban ha visszatérünk Boltanski gondolataihoz: az 1980-as években a kapitalizmus harmadik szelleme jelenik meg a társadalomban, amely az úgynevezett „projekt-renden alapszik” [Boltanski, 2002:420].

Mi jellemzi ezt a projekt-rendet? Ebben a rendben a szereplők a korábbi hagyományos bér-munka helyett projekteken vesznek részt, melyek nagyfokú rugalmasságot igényelnek. Ebben a rendben az állja meg a helyét, hogy „aki alkalmazkodóképes és rugalmas, aki könnyen átlép egyik helyzettől a másikba, és képes oda beilleszkedni; aki polivalens, képes tevékenységet és eszközöket váltani” [Boltanski, 2002:416]. A rugalmasság megköveteli, hogy aki érvényesülni akar, lemondjon a tulajdonról, inkább bérel; hogy lemondjon olyan „hosszú távú projektekről”, mint a család, hivatás. Az ilyen ember „tehát másban nem, csak önmagában gyökerezhet, mint az egyetlen olyan tényezőben, amelynek léte ebben a komplex, bizonytalan és változó világban még valamelyest folyamatosnak tekinthető” [Boltanski, 2002:417]. Mindez tehát megteremti az öngondoskodás eszményét, ahol többé nem az államtól várjuk megélhetésünket, és amely a visszatérés alapja a liberális állam irányába.

Kialakult tehát egy olyan új gazdasági rend (lásd a 3. táblázatot), mely egy kivétellel eltér a Bretton Woodsban létrejött rend jellemzőitől. Gazdasági szempontból a nemzeti szinten az újraszabályozott (néha hibásan dereguláltnak nevezett) piac található. Az új szabályok vállalkozásbarátok, piacbarátok. Mindez kialakítja a versenyző állam politikai konszenzusát. Ahogy Simai Mihály [2006] az állami szerepvállalás kapcsán kiemeli: a három klasszikus (stabilizáció, allokáció, redistribúció), illetve a fejlődést elősegítő funkció mellett egy másik jelentős funkció is előtérbe került a globalizáció mélyülésével, ez pedig a versenyképességet elősegítő funkció.

Nemzetközi szinten megmarad, sőt globálissá válik az amerikai hegemonia. Fontosabb azonban a nemzetközi gazdasági intézményrendszer változása, mely a szabadkereskedelemre, szabad tőkeáramlásra épül. Ezt összefoglaló néven Washingtoni Konszenzus névvel illetjük, mely, bár hangsúlyosan tartalmaz nemzetállami szintű szakpolitikai ajánlásokat is, a nemzetközi szabályrendszerre is jól utal.

3. táblázat: A Bretton Woods utáni gazdasági rend intézményi jellemzői

	<i>Gazdasági</i>	<i>Politikai</i>
Nemzeti	Újraszabályozott piac	Versenyző állam
Nemzetközi	Washingtoni Konszenzus	Amerikai hegemonia

Forrás: a szerző saját munkája

⁷ Kivétel talán a mezőgazdasági termelők szűk csoportja, mely napjainkig sikerrel akadályozza meg – első sorban a világgazdaság centrumában – az agrárkereskedelem liberalizálását.

Összefoglalás helyett a 4. táblázatban igyekeztük összefoglalni azokat a folyamatokat, amiket fent részletesen kifejtettünk. Látható, hogy mindhárom szinten megtalálhatók azok az erők, melyek a világgazdaság szabályrendszerét alakították. Ezek közül az erők közül egyiket sem tekinthetjük kizárólagosnak.

4. táblázat: A kettős mozgás irányainak összefoglalása

	<i>Hosszú 19. század rendjének kialakulása</i>	<i>Ellenmozgás és Bretton Woods</i>	<i>Neoliberalizmus térnyerése és a versenyző állam</i>
Rendszer szintje	Nagy Britannia érdeke a nyitott világgazdaság fenntartása	Az Egyesült Államok zárt gazdaság, nem érdeke nyitott világgazdaság fenntartása	Az Egyesült Államok gazdasági modellváltása – pénzügyi és kereskedelmi liberalizáció
Állam szintje	A „haute-finance” szerepe	Érdekcsoportok megszerveződése a szabadpiacok ellen (munkásosztály, mezőgazdaság)	Választópolgárok igényeinek átalakulása Korábbi protekcionista érdekcsoportok gyengülése
Ideák, egén szintje	A laissez-faire mint ideológia térnyerése, a piaci egyensúlyba vetett közgazdasági hit, a vállalkozó szellem fontossága	Keynes-i közgazdasági gondolkodás térnyerése Az alkalmazott a központban a vállalkozó helyett	Az öngondoskodás, rugalmasság ideájának terjedése A versenyképesség középpontba kerülése A monetarista, újklasszikus közgazdaságtan középpontba kerülése

Forrás: a szerző saját munkája

6. KONKLÚZIÓ HELYETT: ÚJABB ELLENMOZGÁS?

Az elmúlt 30-40 évben ezek a folyamatok egy új korszakot hoztak el a világgazdaság fejlődésében. Sokszor szoktuk hibásan globalizációnak nevezni ezt az időszakot. Hibásan, hiszen a globalizáció nem egy állapot, hanem egy folyamat, mely a gazdasági folyamatok növekvő nemzetköziesedését jelenti, így a nemzetközi kereskedelem vagy nemzetközi tőkeáramlás, akár a migráció növekvő jelentőségére utal. Ahogy Richard Baldwin [2016] leírja, ez a folyamat napjainkra ért el új szintet. A 19. század és a 20. század első felének első gazdasági munkamegosztását, melyet a termelés és a fogyasztás szétszakadása, az országok közötti klasszikus fejlett-fejlődő munkamegosztás, „mellékhatásaként” pedig a köztük létrejövő fejlődési szakadék jellemzett, felváltja az információs és kommunikációs technológiák fejlődésére épülő második. Lehetségessé válik egyes országok eltérő adottságait adott helyen összekeverve (például az olcsó kínai munkaerőhöz a fejlett amerikai technológiát hozzáadva) még hatékonyabb termelést megvalósítani. Ennek következménye a termelés globálissá válása lett (második típusú gazdasági munkamegosztás).

Ennek hatására megváltozik a világgazdaság szerkezete. Az ipari termelés egyre kevésbé a fejlett országok sajátja. A fejlett országok termelői kihelyezik az ipari termelés egyre nagyobb részét perifériális, vagy félperifériális országokba: a mindenki által ismert példa Kína, de hazánk

régiója is célpontja az ipari termelés áthelyeződésének. Azok a fejlődő országok, melyek képesek voltak ebbe a folyamatba bekapcsolódni, ugrásszerű fejlődést értek el, és ezzel a világgazdaság fontos szereplőivé váltak (lásd például az elemzői körökben a 2000-es évek elején kitört és a válság után is sokáig kitartó „BRIC mániát”) [O’Neill, 2001]. Mindeközben a fejlett világban megindult a dezindusztrializáció folyamata (lásd Berend [2008] már idézett számaait, vagy a már szintén hivatkozott Baldwint [2016]).

Mindezek a folyamatok nem alakulhattak volna ki két dolog nélkül. Az egyik a technológiai fejlődés, a szállítási és kommunikációs költségek fokozatos csökkenése. De kellett hozzá a nemzeti szakpolitikák, illetve a nemzetközi környezet fent bemutatott átalakítása is. A fentiekben bemutatott azokat az erőket, melyek az 1970-es évektől fogva a világgazdaságot ismét az önszabályozó piac felé irányították. Azonban Polányi érvelése szerint az ilyen mozgásnak mindig meg kell lennie az ellenpárjának. Kérdés, találunk-e erre példát napjainkban?

Míg erre a kérdésre 10-15 évvel ezelőtt nehéz volt igennel felelni, napjainkban úgy tűnik, hogy elérkeztünk ahhoz, ahol ezek az ellenmozgások már erősen látszanak.

Az első jelek a 2008-as pénzügyi válsághoz kapcsolódtak: felerősödtek azok a hangok, melyek a modern közgazdaságtan válságáról szóltak, melyek a dereguláció ellen foglaltak állást. Majd néhány évvel később megjelentek és sok helyen megválasztásra kerültek azok az első politikai erők, melyek látványosan szakítani próbáltak – legalább részben és leginkább szavakban – azokkal az ortodox gazdaságpolitikai és társadalompolitikai megoldásokkal, melyek a hetvenes évek óta jellemezték a világot.

Mely erők azok, amelyek ezt az ellenmozgást alkotják? Tekintve, hogy az ezen folyamatok kezdete óta eltelt idő csekély, így pontos, tudományos elemzést még nehéz adni. Véleményünk szerint jelenleg két olyan folyamat látszik, mely ellenerőként hathat. Ezek közül az egyik a három elemzési szint közül az ideák szintjén, a másik pedig a felső két szinten hat.

Az első ilyen folyamat, melynek hatása a teljes világgazdaságra jelenleg még nem megbecsülhető, és mely erő kisebbnek is látszik, a fenntarthatóság problémája. A klímaváltozás és az ehhez vezető gazdasági folyamatok egyre több helyen válnak vitatémává, egyre inkább meghatározóak sokak gondolkodásmódját. A kevesebb, fenntarthatóbb, lokális fogyasztás ideái alááshatják azokat a folyamatokat, melyek a termelés globalizációjához vezettek, és melyek meghatározók a világgazdaság fejlődését tekintve.

A másik, sokkal jobban kutatott, és inkább középpontban lévő kérdés a populista pártok térnyerése hatása a világgazdaságra. Ennek ma legkézzelfoghatóbb jele az Egyesült Államok kereskedelempolitikája, a kereskedelmi háború elsősorban Kína, de más államok ellen is.

A termelés globalizálódása, az ezzel járó dezindusztrializáció a fejlett világban számos társadalmi csoport számára kifejezetten negatív hatással volt. Branko Milanovic [2012] könyvében elefánt-görbének nevezte el azt a jelenséget, mellyel rámutat arra, hogy a fejlett világ társadalmának alsó és alsó-középső rétegei az elmúlt évtizedekben semmilyen pozitív jövedelemváltozást nem érezkelhettek, szemben a fejlettek felső és felső-közép, illetve a fejlődők középosztályával. Tekintve, hogy az elmúlt évtizedekben a klasszikus politikai jobb- és baloldal mind azonos gazdaságpolitikai vezérfonalak mentén folytatta saját politikáját, így a veszteseket igazán egyik politikai erő sem tudta megszólítani. Jellemzően ők azok, akik napjainkban az úgynevezett globalizációellenes, nacionalista, populista pártokra szavaznak (lásd erről például Guiso, Herrera, Morelli, & Tommaso [2018], Tétényi [2019]).

A másik ok, hogy a fejlett országok politikusai mintha arról is elfeledkeztek volna, hogy a termelés globalizációja által adott gazdasági felzárkózással a fejlődő világ egy része élni fog,

továbbá az ebből fakadó előnyöket politikai hasznokra, befolyásszerzésre kívánja majd fordítani. Napjainkra világossá vált: Kína tökéletesen kihasználta a számára kedvezően aszimmetrikus, elsősorban kereskedelempolitikai szabályokat, és ma már kész a gazdasági potenciálját (még ha ennek pontos mértéke kérdéses is) politikai befolyásszerzésre fordítani. Kezdődött ez mintegy tíz-tizenöt évvel ezelőtt Afrikában, és folytatódik napjainkban az Új Selyemút politikájával régióinkban is, de elsősorban a Dél-kínai-tengeren jelentős. Mindez a másik oka annak, hogy elsősorban az Egyesült Államokban megnőtt az újbóli elzárkózás támogatottsága, hiszen a további nyitottság a geopolitikai status quo felbomlását vetíti előre.

Azt láthatjuk tehát, hogy Polányi kettős mozgása továbbra is velünk él. Napjaink kutatásainak mindenképpen fontos azzal foglalkoznia, hogy megértsük, mi váltja ki a jelenlegi ellenmozgást pontosan, és hogyan lehet ezt az ellenmozgást kontroll alatt tartani annak érdekében, hogy az ne vezethessen el ahhoz a töréshez, mely korábban az első és második világháborúban öltött testet. Ebben a kutatásban a BCE-n különböző neveken, de mindvégig egy kollektívaként működő Világgazdasági Intézet is részt vesz két Horizont 2020 projekttel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arrighi, G. – Silver, B. J. (2003): 'Polanyi's "Double Movement": The Belle Époques of British and U.S. Hegemony Compared' *Politics & Society*. 2: 325-355.
- Baldwin, R. (2016): *The Great Convergence*. Harvard University Press, Cambridge
- Barr, N. (2004): *Economics of the Welfare State*. Oxford University Press, Oxford
- Berend T. I. (2008): *Európa gazdasága a 20. században*. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Blahó A. – Szentes T. (2004): „A II. világháború után létrehozott nemzetközi gazdasági rend fő vonásai és alapintézményei.” In Blahó András (szerk.): *Világgazdaságtan 2. Globális Fejlődés, gazdaságdiplomácia*. 165-185. Aula, Budapest
- Boltanski, L. (2002): „Létezik-e hálózati morál?” In Felkai Gábor et al. (szerk.): *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. 412-425. Új Mandátum, Budapest
- Cerny, P. G. – Menz, G. – Soederberg, S. (2005): „Different Roads to Globalization: Neoliberalism, the Competition State, and Politics in a More Open World” In: Soederberg, S., Menz, G. and Cerny, P. G. (eds), *Internalizing Globalization: The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*, Basingstoke, Palgrave, pp. 1-30.
- Cohen, B. J. (2008): *International Political Economy. An Intellectual History*. Princeton University Press, Princeton és Oxford
- Deane, P. (1997): *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Aula, Budapest
- Eichengreen, B. (1989): „Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System”. In Richard N. Cooper et. al. *Can Nations Agree? Issues in International Economic Cooperation* 255-98. Brookings Institution, Washington, D. C.
- Esping-Andersen, G. (1991): „Mi a jóléti állam?” In Ferge Zs.-Lévai A. (szerk.): *A jóléti állam*. 116-132. ELTE Szociológiai Intézet, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest
- Giddens, A. (1999): *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása*. Agóra, Budapest
- Gilpin, R. (2003): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Bucipe, Budapest
- Gourevitch, P. A. (1977): „International Trade, Domestic Coalitions, and Liberty: Comparative Responses to the Crisis of 1873 – 1896.” *Journal of Interdisciplinary History* 8: 281-313

- Guiso, L., Herrera, H., Morelli, M., & Tommaso, S. [2018]: *Populism: Demand and Supply* (EIEF Working Papers Series 1703). <https://ideas.repec.org/p/eie/wpaper/1703.html>. Lekérdezve: 2020. január 12.
- Horváth L. – Király J. (2000): „Se elkezdve, se befejezve. A mi 20. századi közgazdaságtanunk” *Századvég*, 5(19)
- Keynes, J. M. (2000): *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa Budapest
- Keynes, J. M. (2003): „A laissez-faire vége” *Fordulat*, 2003. tavasz, Mr Keynes gazdasági következményei, 73-93
- Kiss J. L. (2003): *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Milanovic, B. (2012): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press Cambridge
- O’Neill, J. (2001): „Building Better Global Economic BRICs.” *Global Economics Paper No: 66* Goldman and Sachs <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf>. Lekérdezve: 2020. február 7.
- Polányi K. (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág, Budapest
- Rodrik, D. (1997): *Has Globalization Gone Too Far?* Institute for International Economics, Washington D. C.
- Rogowski, R. (1989): *Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments*. Princeton University Press Princeton
- Ruggie, J. G. (1982): International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. *International Organization*, 2: 379–415.
- Simai M. (2006): „A „láthatatlan kéz”, az állam és a globalizáció” *Köz-gazdaság* 1(1): 46-62
- Szentes T. (2004): „A II. világháború után kialakult nemzetközi gazdasági rend és a változó világgazdaság”. In Blahó A. (szerk.): *Világgazdaságtan 2. Globális fejlődés, gazdaságdiplomácia*. 259-273. Aula, Budapest
- Tétényi, A. (2019): „Economic insecurity.” In: Marton, P., Thapa, M. and Romaniuk, S. (eds): *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies*. Cham, Palgrave Macmillan.
- Williamson, J. [1994]: Keynes és a háború utáni nemzetközi gazdasági rend. *Fordulat*, Bretton Woods 1944 – 1994 különszám: 4-16.